

[s. 113]

Wiesław Wróbel

Kościół parafialny w Kalinówce Kościelnej i jego wyposażenie w świetle wizytacji z 1620 r.

W zespole archiwum Parafii w Kalinówce Kościelnej, przechowywanym obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Białymstoku, zachował się inwentarz kościoła kalinowskiego, sporządzony w trakcie jednej z najstarszych wizytacji generalnych diecezji wileńskiej, przeprowadzonej w 1620 r.¹ Znaczenie tego źródła historycznego dla poznania wczesnych dziejów parafii kalinowskiej zdecydowało o potrzebie jego opublikowania drukiem.

Inwentarz został sporządzony podczas wizytacji generalnej, którą przeprowadził archidiakon wileński, ks. Mikołaj Iszora. Jej realizacja została zaordynowana przez ówczesnego biskupa Eustachego Wołowicza (1616-1630), ale nie wiemy, kiedy się rozpoczęła, jaki był jej przebieg oraz zasięg terytorialny. Z całą pewnością wizytator dokonywał rewizji kościołów położonych na północnym Podlasiu i przynależących do dekanatu knyszyńskiego. Tekst inwentarza wyposażenia kościoła kalinowskiego został sporządzony 3 czerwca 1620 r. w Kalinówce, ręką towarzyszącego ks. Iszorowi notariusza publicznego, ks. Andrzeja Pawełekwicza. Z kolei w aktach kościoła parafialnego w Goniądzu, zachowała się *Informatio pro ecclesiae parochiali in Goniądz, ad illustrem admodum reverendum dominum Nicolaum Isiora archidiaconum Vilnensium etc. directa anno Domini 1620*, w której na potrzeby wizytatora ówczesny pleban goniądzki, ks. Paweł Thissa (Tyszka?), opisał w sposób szczegółowy stan prawny zarządzanego przez siebie kościoła². Z całą pewnością dalsze [s. 114] poszukiwania archiwalne przyniosłyby więcej odpowiedzi dotyczących tego nieznanego fragmentu dziejów diecezji wileńskiej z początków XVII w.

Wizytator, ks. Mikołaj Iszor, wywodził się ze szlacheckiej rodziny litewskiej. Przyszedł na świat około 1569 r., natomiast święcenia prezbiteriatu przyjął przed 1586 r., w tym roku bowiem wzmiankowany był po raz pierwszy jako proboszcz w Oszmianie³. W styczniu 1601 r. został przyjęty do kapituły wileńskiej, gdzie zastąpił ks. Stanisława Fogelwedera, który zrezygnował z pełnionej funkcji z powodu podeszłego już wieku (zm. w 1603 r.)⁴. W 1615 r. został wysłany przez biskupa Benedykta Wojnę na sejm warszawski⁵. W

¹ Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku, Archiwum Parafii w Kalinówce Kościelnej, zbiór luźnych dokumentów parafialnych.

² Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 3140, k. 1-4v. Warto zauważyć, że w tekście tego dokumentu zachowała się wzmianka o wcześniejszej wizytacji generalnej, przeprowadzonej w 1609 r. przez poprzednika ks. Iszory, archidiekona Grzegorza Święcickiego (tamże, k. 3).

³ Najobszerniejszy biogram ks. Mikołaja Iszory: V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV-XVI a.*, Vilnius 2009, nr 1586, s. 278-279, gdzie również podana została podstawowa baza źródłowa dotycząca jego osoby.

⁴ Ł. Kurdybacha, *Fogelweder Stanisław, ks. (1525-1603)*, PSB, t. 7, 1948, s. 44.

następnym roku, w czasie *sede vacante* po śmierci ordynariusza pełnił funkcję tymczasowego administratora diecezji⁶, co zapewniło mu awans na urząd archidiakona, który objął w 1617 r. po śmierci prałata Grzegorza Świącickiego. Jedną z ostatnich zasług, położonych dla diecezji wileńskiej przez ks. Iszorę, było przeprowadzenie omawianej wizytacji. Duchowny zmarł przed 15 sierpnia 1622 r., tego dnia wybrano bowiem na jego miejsce nowego archidiakona, ks. Melchiora Gieysza⁷. W 1629 r., doceniając zasługi zmarłego prałata, kapituła wileńska podjęła starania o wybudowanie ks. Iszorowi nagrobka w katedrze św. Stanisława, na który to cel przekazała 200 złotych polskich⁸.

Źródło, powstałe dzięki pracy księży Iszory i Pawełekiewicza, pozwala nam wejrzeć po raz pierwszy do wnętrza kalinowskiej świątyni i przyjrzeć się jej wyposażeniu w najstarszym okresie funkcjonowania parafii.

Tekst inwentarza dotyczy jedynie elementów ruchomych wyposażenia świątyni (paramenta, szaty liturgiczne, księgi itp.), pomija natomiast milczeniem sprawy związane z architekturą budynku kościoła. Pokrótkę opisuje ją dopiero późniejsza wizytacja, przeprowadzona w 1633 r., gdzie odnotowano, że świątynia została wzniesiona z drewna, była *commoda et firma*, dach jej pokryto gontami, wewnątrz znajdowały się trzy duże ołtarze i jeden mniejszy⁹. Na tej podstawie możemy przypuszczać, że kościół składał się z dwóch części, tj. prostokątnego korpusu nawowego oraz węższego od niego prezbiterium. Przy prezbiterium [s. 115] znajdowała się wydzielona zakrystia, do której prowadziły wewnętrzne drzwi zaopatrzone w zamek i klucz (*sera ad sacristiam interna cum clave*). Tam znajdowała się zamykana na klucz szafa (*kredens, abacus*) służąca do przechowywania drogocennych paramentów liturgicznych i bielizny kościelnej. Informacja o niewielkim dzwonku na świątyni dotyczy sygnaturki umieszczonej najpewniej na środku kalenicy dachu korpusu nawowego.

Wizytacja z 1620 r. dodaje do wyposażenia wnętrza kościoła kilka kolejnych szczegółów. Prezbiterium od korpusu świątyni oddzielała z całą pewnością kancella, natomiast na belce tęczowej (*trabs*) znajdowało się w 1 poł. XVII w. rzeźbione w drewnie przedstawienie ukrzyżowanego Chrystusa, wraz z Marią oraz św. Janem z Arymatei. Wnętrze świątyni oświetlane było przy pomocy sześciu kandelabrowych wyrzeźbionych z drewna i pomalowanych; wierni w czasie nabożeństw mogli korzystać z dwóch rzędów ławek. Ks. Iszora podkreślał jednocześnie fakt ozdobienia ścian kościoła różnymi ornamentami. Niestety, wizytator pominął opis trzech ołtarzy¹⁰, odniósł się do ambony, wykonanej staraniem ówczesnego plebana kalinowskiego, ks. Józefa Szczyka. Zdaniem opisującego ambona została po mistrzowsku wyrzeźbiona (*affabre sculpta*) i pięknie pomalowana (*plucherime depicta*). Do chrztu nowonarodzonych dzieci przeznaczona było skromne *lavacrum stanneum*,

⁵ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli Katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 3, Wilno 1913, s. 99.

⁶ Tamże, s. 100.

⁷ Tamże, s. 105.

⁸ Tamże, s. 113.

⁹ BUWil, f. 57, B53-40, k. 236.

¹⁰ Dopiero wizytacja z 1633 r. odnotowuje szczegóły dotyczące istniejących w tym czasie ołtarzy: *Obraz na wielkim ołtarzu S. Anny samotrzeciej, a nawierzchu coronationis Beatissimae Viginis Mariae. Obraz na drugim ołtarzu po prawej ręce idąc od Ś. Anny nowy, pięknie malowany. Obraz na trzecim ołtarzu po lewej ręce naświetszej panny puerum gestandis, barco piękny, nowy. Obraz na czwartym ołtarzyku przy wielkim Naświetszej Panny staroswieckiej roboty*. BUWil, f. 57, B53-40, k. 237v-238.

czyli miedziane naczynie. W tym czasie nie było w kościele oddzielnego chóru muzycznego z organami, pozytywem lub innym instrumentem muzycznym. Wnętrze zaopatrzone w różnego rodzaju dodatkowe ławki i klęczniki, zauważalny jest natomiast brak konfesjonałów i lichtarzy. Lista obrazów będących na wyposażeniu kościoła jest dość krótka (przedstawienia Matki Boskiej i Ukrzyżowania Chrystusa) i trudno jest rozróżnić te, które znajdowały się w retabulach ołtarzowych od tych, wiszących na ścianach świątyni lub używanych podczas nabożeństw. Ks. Iszora nie omieszczał odnotować w spisie ruchomości także specjalnej skrzynki z zamkiem, do której wierni mogli oddawać jałmużnę dla biednych (*truncellus pro eleemasina ecclesiastica*).

Znacznie więcej uwagi wizytator poświęcił paramentom i bieliźnie liturgicznej. Do najcenniejszych należały przedmioty wykonane ze srebra, wśród których wymieniono kielich z pateną, puszkę z pokrywką ozdobioną znakiem krzyża, wielki krzyż srebrny z nieokreśloną relikwią oraz mniejszy krzyżyk, dwie ampułki sprawione przez aktualnego plebana, wreszcie stary trybularz. Brakowało wśród tych sprzętów monstrancji, a do ekspozycji Hostii podczas wystawienia [s. 116] Najświętszego Sakramentu służył srebrny melchizedek. Dopiero w 1633 r. kolejni wizytatorzy stwierdzili, że w kościele znajdowała się *monstrancja srebrna z krzyża starego przerobiona*, drugą natomiast oddano do kaplicy w Brzozowej¹¹.

W 1620 r. w kościele znajdowało się siedem ornatów we wszystkich barwach liturgicznych i zaopatrzonych w odpowiednie elementy dodatkowe, tzn. stułę i manipularz, a także siedem bogato zdobionych tuwalni. Do bielizny liturgicznej należały również pewne ilości alb, komży, ręczników, pluwiałów, puryfikaterzy, korporałów i humerałów. Znacznie dłuższa i bogatsza była lista wel, czyli nakryć na kielichy, które w większości wykonane były z drogich materii i ozdobione różnymi ornamentami, obrazami (Ukrzyżowanie Chrystusa) lub z wyszytym imieniem *Jezus*. Równie bogato przedstawiał się w tym czasie zbiór obrusów ołtarzowych, jednak do ozdoby frontu mensy ołtarzowej służyły tylko cztery antepedia (w tym jedno stare). Ich niewielka ilość skłoniła plebana do wykonania nowych antepediów z dwóch *kołderek* z materii tureckiej. Listę przedmiotów sukienych zamykały dwie pary zielonych i czerwonych chorągwi.

Duże zasługi względem uzupełnienia zasobu sprzętowego kościoła miał ówczesny pleban kalinowski, ks. Józef Szczyk, który sprawił dwie ampułki, adamaszkowy ornat czarnego koloru, antepedia, obrusy na ołtarz, a także praktycznie wszystkie wela na kielichy. Wizytator podkreślał również zasługi indywidualnych fundatorów, w tym nieznaney z imienia wdowy po Marcinie Kurzenieckim¹² oraz niejakiej pani Radziwonowej.

Ważnym punktem w tekście wizytacji jest poświadczenie prowadzenia w kościele ksiąg metrykalnych rejestrujących udzielone sakramenty chrztu i małżeństwa. Przyszłą serię metryk osób ochrzczonych w kalinowskiej świątyni rozpoczęła księga założona w roku 1611, natomiast metryki zawartych związków małżeńskich rozpoczęto spisywać w 1614 r. Daty te odpowiadają przyjętej chronologii rozpowszechniania się ksiąg metrykalnych na Podlasiu,

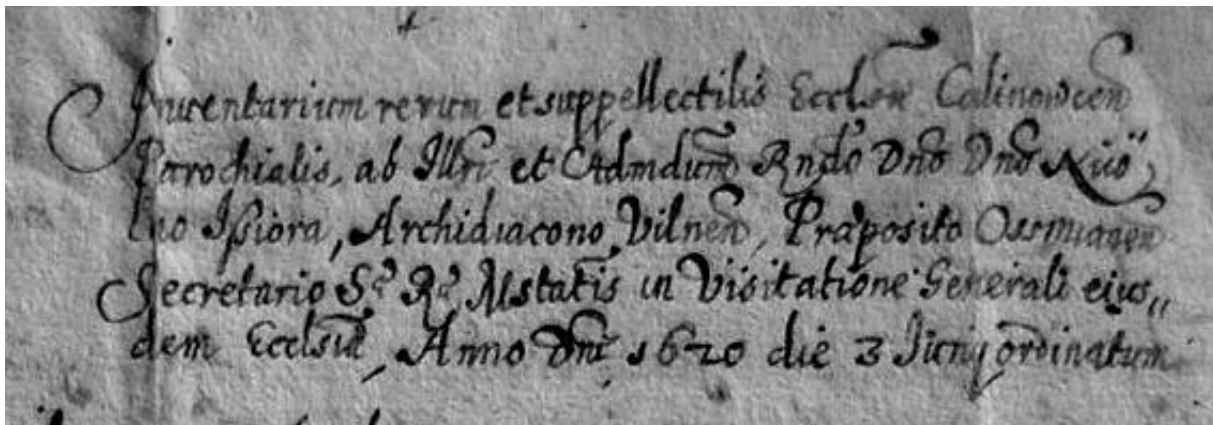
¹¹ BUWil, f. 57, B 53-40, k. 236v.

¹² Marcin Kurzeniecki, jeden z synów Jana Kurzenieckiego, zm. po 1611 r. Personaliiów żony Marcina nie znał również: A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 13, Warszawa 1909, s. 267; J. Maroszek, A. Studniarek, *Dzieje obszaru gminy Jasionówka*, Białystok 2009, s. 13, 15-16.

gdzie najstarsze metryki pochodzą z końca XVI stulecia¹³. Księgozbiór znajdujący się w tym czasie w zakrystii przedstawiał się w świetle wizytacji dość skromnie. Składały się na niego wszystkie najważniejsze i niezbędne pozycje, w tym dwa mszały, antyfonarz, gradual, psalterz i agenda. Według słów wizytatora, były one zachowane w stanie dobrym, posiadały należyte okładki oraz mosiężne zamknięcia.

[s. 117] Tekst wizytacji nie zawiera opisu najbliższego otoczenia świątyni. Wspomniano w nim jedynie o drewnianej dzwonnicy, w której znajdował się tylko jeden dzwon, drugi zaś uległ zniszczeniu. Dopiero w późniejszym okresie, na końcu właściwego spisu ruchomości kościelnych dopisano, że ks. Szczyk odlał nowy dzwon. Niewiele też znalazło się informacji dotyczących gospodarstwa plebańskiego; odnotowano tylko fakt, iż aktualny duszpasterz parafii zbudował nowy budynek dla służby kościelnej.

Publikowany w niniejszym komunikacie inwentarz kościoła z 1620 r. ukazuje świątynię kalinowską jako skromny, choć odpowiednio wyposażony kościół parafialny, znajdujący się pod zarządem pracowitego duszpasterza, podejmującego starania względem doprowadzenia powierzonego sobie Domu Bożego do należytego stanu. Autor żywi nadzieję, że ogłoszenie drukiem tego źródła, przyczyni się do dalszych badań nad stanem kościołów diecezji wileńskiej w XVII stuleciu¹⁴.

Strona tytułowa inwentarza z 1620 r. [Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne w Białymstoku].

ANEKS

Inventarium rerum et suppellectilis ecclesiae Calinowcensis parochialis, ab illustri et admodum reverendo domino domino Nicolao Isziora, archidiacono Vlnensi, praeposito Ossmianensi, secretario Sacrae Regiae Maiestatis in visitatione generali eiusdem ecclesiae, anno Domini 1620 die 3 iunii ordinatum.

[s. 118]

¹³ Najstarsze księgi metrykalne chrztów na północnym Podlasiu zachowały się w zasobie archiwalnym parafii w Trzciannem i rozpoczynają się w 1596 r. W Suraziu najwcześniejsze metryki ochrzczonych pochodzą z 1600 r.

¹⁴ Postulat badań nad tym zagadnieniem został wywołany przez W. F. Wilczewskiego w artykule: *Świątynia „bogata” i „uboga” – próba porównania wystroju i wyposażenia kościelnego na przykładzie Słonimia i Rohotnej w dekanacie słonimskim w poł. XVII w.*, [w:] *Mate miasta. Religie*, pod red. M. Zemły, Lublin-Supraśl 2006, s. 136-142. O stanie wyposażenia kościoła w Suraziu w poł. XVII w.: M. Sokół, W. Wróbel, *Kościół i parafia pw. Bożego Ciała w Suraziu. Monografia historyczna do 1939 r.*, Suraz 2010, s. 163-165.

Portatile unum consecratum.

Argentum et alia suppellex ex metallo

Calix unus in aliquibus partibus inauratus, cum patena ab una parte deaurata.

Pixis argentea cum operculo cruce insignito.

Crux magna argentea cum reliquiis. Ad hanc crucem sunt frusta argentea quinque alba et crux parva argentea cum melchisedec argenteo deaurato, quae aptari solent pro monstrantia.

Amupulae duae argenteae sparsim deauratae sumptu reverendi domini parochi moderni.

Thuribulum trichalceum vetus ab eodem comparatum.

Campanula parva supra tectum templi.

Campana in campanili una, altera destructa.

Campanae parvae quatuor. Lavacrum stanneum.

Casulae

Casula ex burkatela infundo albo flores grisei altrita, cum toto.

Casula ex adamasco violaceo sumptu moderni parochi, cum toto.

Casula axamit cerasini, columnae habet albi adamasci, cum toto.

Casula nigri adamasci, cum pasamonis albi sziich, cum toto, sumptu moderni parochi.

Casula flavi adamasci cum toto.

Casula nigri muchaier cum toto.

Casula violacei czamlet cum toto.

Pluviale ex burkatela grisei coloris.

Pluviale ex [słowo nieczytelne] muchaier.

Antependia

Antependium ex hamcha grisea seu burkatela antiqua.

Antependium rubri axamit antiquum.

Antependium ex muchaier violaceo.

Antependium reticulatum albifili.

Frustae duo Turcica alias kolderki, quae usurpantur pro antependiis sumptu moderni parochi.

Mappae

Mappae duae cum fimbriis rubris telae subtilis sumptu reverendi domini parochi moderni.

Mappa wilichowa cum fimbriis reticulatis rubris antiqua.

Mappa altera wilichowa simplex. Mappa tota reticulata albifili.

Mappa cum fimbriis reticulatis albis.

Mappae tres simplices antiquae foraminosae.

Mappa parva rubro serico et bractea alba, a tribus partibus ornata a domina Martini Kurzeniecka¹⁵ donata.

Altera mappa huic fere in toto similis.

¹⁵ Por. przyp. 10.

Tobaleae

Tobalea prima circumquaque, serico violaceo, rubro viridi latericio et bractea tam alba quam flava ornata, ex angulis flores quatuor eiusdem coloris prominent sumptu reverendi domini parochi moderni.

Tobalea circumquaque serico flavo, viridi latericio, rubro, cerasino et flavo sziich ornata, ex angulis quatuor flores prominent sumptu reverendi domini parochi moderni.

Tobalea in qua linea ductilis sinnosa rubri serici et bractea flavae ad lineam eam praeter flores quatuor, ex angulis protensos, sunt flores alii decem eiusdem coloris, sumptu reverendi domini parochi moderni.

Tobaleae duae simplices cum coronullis albis parum inter se disimilibus.

Tobalea cum duplicata ordine ab utraque parte reticulato lacero.

Mantile parvum nigro serico semel in longum, et ter in latum ex utriusque partibus exornatum.

Mantile parvum secundum priori opere simile, sed cum serico rubro antiquum et laceratum a reverendo domino parochi moderno.

Mantile acu circumcirca parum elaboratum.

Mantile lotaviticum pro cereo.

Vela calicum

Velum reticulatum albi fili, in quo imago crucifixi cum astantibus Beatissima Virginis Mariae et Sancti Joanne a magnifica domina Martini Kurzeniecka.

Velum sericeum rubrum aureis flasculis exornatum mediat imago crucifixi in radiis a reverendo domino parochi moderno.

Velum serici violacei vario serico et bractea tam alba, quam flava ornatum, in medio nomen Jesu a reverendo domino parochi moderno.

Velum ex tela alba auro florisatum nomen Jesu in radiis mediat margines sine ornatu a reverendo domino parochi moderno.

Velum ex tela alba vario serico et auro exornatum in medio nomen Jesu radiis corruscans a reverendo domino parochi moderno.

[s. 120]

Velum tawtae nigrae albo serico exornatum in medio nomen Jesu a reverendo domino parochi moderno.

Vela duo reticulata alba eodem.

Velum telae albae vario serico pictum in medio nomen Jesu gloriosum, in radiis varii serici, magnis auro elaboratum a domina Radziwonowa.

Velum rubro serico solo florisatum nomen Jesu in radiis mediat.

Velum vario serico et bractea alba florisatum in medio crux parva.

Thecae

Theca in qua sanctus Stanislaus acu elaboratus in nigro axamit, in altera parte burkatela, in fundo viridi, filo argenteo intexto flores grisei a reverendo domino parochi moderno.

Theca altera nigri axamit florisati, in altera parte sericum violaceum.

Theca kamchae fluvae in altera parte sericum violaceum.

Theca serici rubri cum nomine Jesu, in altera parte sericum griseum.

Palae octo alias custodiae omnes sericeae et vario opere exornatae satis decenter.

Corporalia

Subcorporale rubro serico et auro exornatum flosculos habet difformes.

Corporalia telae flandricae duo subtilissimae ad margines acu elaborata et funiculo aureo circumducta.

Corporalia tria simpliciora bonae tamen telae.

Purificatoria pulchra undecim.

Albae

Albae duae cum coronullis telae Coloniensium.

Alba una simplex et antiqua.

Humeralia tria. Cinguli tres boni.

Superpeliceum unum cum coronullis telae bonae.

Superpeliceum aliud etiam bonae telae sine ornatu.

Superpelicea quattuor pro pueris.

Vexilla

Vexillorum par unum viridis muchaier.

Vexillorum par aliud rubri muchaier.

[s. 121]

Imagines

Imago crucifixi sculpta in trabe templi cum astantibus Beatissimae Virginis Mariae et Sancti Joanne et assere factis.

Imago crucifixi portatilis solita cum velo sericeo variegato.

Imago Salvatoris picta, imago altera Beatissimae Mariae Virginis ambae in ramis.

Imago crucifixi parieti fixa cum aliis duabus tabulis, ex antiquo altari transsumptis.

Canon in ramis depictis.

Miscellanea

Cista magni sine sera.

Sera ad sacristiam interna cum clave.

Candelabra lignea depicta sex.

Pedes ferrei duo pro sustinendis cereis.

Cervical unum serici violacei antiquum.

Ad valuas ecclesiae sera magna pensilis cum clave.

Truncellus pro eleemasina ecclesiastica cum sera pensili.

Sera ad [słowo nieczytelne] pensilis.

Tapes simplex ad altare.

Ferrum pro pinsendis hostiis

Missalia duo.

Antiphonium, graduale, psalterium, agenda omnes hi libri papyracei, typi boni, umbellis et clausuris orichalceis provisa.

Palpitum unum maius.

Palpitum aliud minus.

Subsellia depicta.

Scamna sex alba in bina iunctura.

Liber baptisatorum ab anno 1611.

Liber marimoniorum in eadem nexura ab anno 1614.

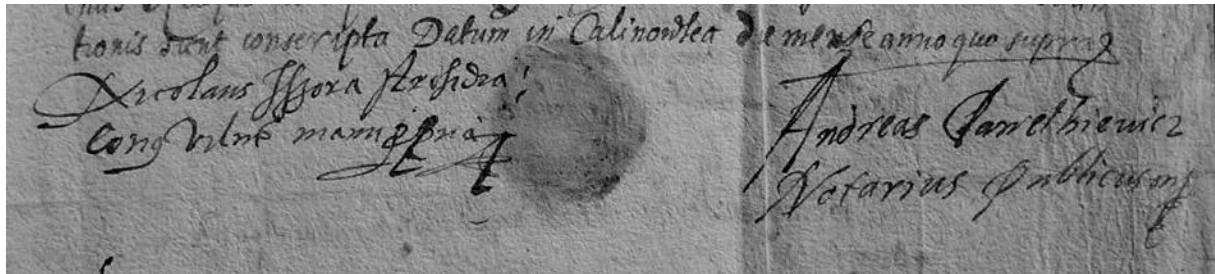
Cereus magnus, pixis albae laminae cum pecunia ecclesiastica serata.

Ambona affabre sculpta et plucherime depicta sumptu reverendi domini parochi moderni, sicut et alia omnia quaecunque ornamenta habet ecclesia comparata.

Abacus in sacristia pensilis.

Velum seu szorcziik pro crucifixo obductum coronullis albis.

[s. 122]

Podpisy autorów pod tekstem inwentarza [Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne w Białymstoku].

Inventarium parochiae

Hippocaustum unicum nigrum pro familia invenit reverendus dominus modernus parochus.

Reliquo vero quae idem reverendus dominus parochus exaedificavit in libro visitationis sunt conscripta.

Datum in Calinowka die mensae annoquo supra.

Nicolaus Iszora archidiaconus, canonicus Vilmensis manu propria [locus sigilli]¹⁶

Andreas Pawelkiewicz notarius publicus manu propria

Post generalem visitationem admodum reverendi domini archidiaconi aucta. Primo campana transfusa cum non exiguo sumptu reverendi domini Josephi Scziik parochi Calinoviensis.

¹⁶ Na dokumencie pozostał jedynie ślad po odcisniętej niegdyś pieczęci archidiacona Iszory.